

Sabit SYLA

KOSOVA NDËRMJET FUQIVE TË BOSHTIT DHE ALEATËVE TË MËDHENJ PERËNDIMORË

Lufta e Dytë Botërore prishi ekuilibrat gjeopolitikë dhe kufijtë e shumë shteteve, realitet me të cilin nuk u pajtuan shtetet e koalicionit antifashist. Gjatë periudhës së Luftës së Dytë Botërore përfaqësuesit e Aleatëve të Mëdhenj dhe të kombeve të tjera antifashiste, hartuan plane dhe ndërmorën iniciativa për të arritur fitoren mbi Fuqitë e Boshtit dhe për të rindërtuar të ardhmen e tyre pas mbarimit të Luftës. Periudha e viteve 1944-1945, kur Aleatët kishin vendosur mbizotërimin në terren dhe kur fitorja e tyre ishte në horizont, ka qenë koha më intensive, gjatë së cilës u mbajtën takime të shumta midis tyre. Vendimet e ndërmarra në takimet dypalëshe apo shumëpalëshe, në konferenca e protokolle, patën ndikim në zhvillimin e luftës dhe të ardhmen e popujve pas përfundimit të saj. Nga ana tjetër, qysh në fillim të luftës edhe Fuqitë e Boshtit u munduan të aktivizonin dhe të siguronin mbështetjen e popujve të ndryshëm të pakënaqur nga Lufta e Parë Botërore, si dhe të atyre të ndarë nga kombet e tyre dhe gjithashtu të pakënaqur nga shtetet në të cilat ata ishin të detyruar të bashkëjetonin. Gjatë Luftës së Dytë Botërore, popujt ballkanikë bënë në njëfarë mase zgjidhje të detyruara, duke u rreshtuar përkrah njërit apo tjetrit koalicion. Bullgaria dhe Rumania iu bashkëngjitën Fuqive të Boshtit, Turqia qëndroi neutrale ndërsa Jugosllavia, Shqipëria dhe Greqia kombeve antifashiste të kryesuar nga tre Aleatët e Mëdhenj. Por, edhe brenda grupimit të tri shteteve ballkanike shkalla e rezistencës nuk qe e njëjtë dhe jo të gjitha forcat iu kundërvunë pushtimit. Brenda tyre pati bashkëpunëtorë të pushtuesve, por edhe luftë civile brenda luftës çlirimtare.¹

¹Sabit Sylla, *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës 1939-1981*, Prishtinë: “Instituti i Historisë”, 2012, f. 27.

Objekt studimi i këtij punimi është Kosova, një vend në juglindje të Ballkanit i banuar me shumicën dërmuese shqiptare, tek të cilët gjithmonë ka ekzistuar pretendimi për t'u çliruar nga zgjedha serbe dhe për t'u bashkuar me pjesën tjetër të kombit, të ndarë padrejtësisht nga Konferenca e Londrës e vitit 1913. Zhvillimet politike e ushtarake që buruan nga fillimi i Luftës së Dytë Botërore pashmangshëm përfshinin edhe Kosovën, e me këtë edhe përpjekjet për realizimin e aspiratave të cekura më lart në krah të Boshtit apo Aleatëve, varësisht nga zhvillimet apo rrethanat e krijuara.

Qëndrimi i forcave të Boshtit

Pushtimi dhe aneksimi i Shqipërisë ishte vetëm një hallkë lidhëse në zinxhirin e projekteve ekspansioniste të Italisë. E nxitur nga invadimi gjerman në Evropë, qysh në verë të vitit 1939 Italia filloi të hartojë plane për zgjerim të mëtutjeshëm në Ballkan. Në planet e saj hyri edhe Jugosllavia, e si rrjedhojë edhe Kosova e trevat tjera shqiptare. Duke njohur pozitën e rëndë të popullit shqiptar në Jugosllavi dhe dëshirën e përgjithshme për bashkim kombëtar, Italia filloi ta promovojë nacionalizmin shqiptar, bashkimin e tyre në një shtet dhe hartimin e një strategjie konkrete, që sipas Cianos, duhej të shtrihej në tri faza pasuese: (1) propagandë e përgjithshme duke vënë theksin mbi kulturën e religjionin; (2) menaxhimi i mirëqenies publike; (3) një organizatë klandestine ushtarake të jetë e gatshme për momentin kur do të shfaqet kriza e pashmangshme jugosllave.²

Planet e Cianos dhe Musolinit fillojnë të shohin dritën tek në pjesën e parë të vitit 1941, kur Gjermania, e acaruar nga zhvillimet në Jugosllavi, pasi që Qeveria jugosllave u rrëzua nga një grusht shtet, qysh të nesërmen pas nënshkrimit të aderimit në Paktin Trepalësh, më 25 mars 1941, ndërmori një fushatë bombardimesh ajrore ndaj Jugosllavisë në mëngjesin e 6 prillit 1941. Forcat ajrore gjermane pastruan terrenin për depërtimin e njërive të motorizuara të ushtrisë gjermane nga veriu dhe jugu i Jugosllavisë, krahas forcave italiane që mbështeten aksionin e Hitlerit dhe që depërtuan në viset tjera të Jugosllavisë.³

²*The Ciano Diaries 1939-1943*, edited by Hugh Gibson, Simon Publications, 2001, f. 93-112.

³L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453, with a new introduction by Traian Stoianovich*, Hurst&Company, London, 2000, f. 757.

Aksioni i forcave të Boshtit përfundoi me copëtimin e Jugosllavisë, e fat të njëjtë pësuan edhe trevat shqiptare nën sundimin e këtij shteti, që sipas marrëveshjes së 21 prillit 1941, midis Ribentropit e Cianos, u ndanë midis Gjermanisë, Italisë e Bullgarisë.⁴ Copëtimi u bë sipas një plani gjerman të hartuar në prag të bombardimit të Jugosllavisë. Në korniza të përgjithshme, ky plan njihte Kroacinë si një shtet autonom, Italisë i njihej Dalmacia, Jugosllavia Veriperëndimore dhe Mali i Zi, pjesa më e madhe e Maqedonisë i jepej Bullgarisë, një pjesë e Danubit i jepej Hungarisë, kurse Serbia e Vjetër* u vu nën administrimin ushtarak gjerman.⁵

Paralelisht me bisedimet, Shtabi i Përgjithshëm i Ushtrisë italiane kishte projektuar pushtimin e territoreve jugosllave, kurse në rastin e trevave shqiptare ishte paraparë që divizionet italiane t'i merrnin nën kontroll zonat: Gjakovë-Pejë-Prishtinë-Prizren dhe Gostivar-Ferizaj-Kërçovë.⁶

Më saktësisht, trevat e Plavës, Gucisë, Rozhajës, Tutinit dhe qendrat me rrethinat e Ulqinit (Ulqini me rrethinë, zona rreth liqenit të Shkodrës dhe një pjesë e fushës së Podgoricës), Tetovës, Gostivarit, Dibrës, Strugës dhe Kërçovës, u gjendën në zonën e okupimit italian dhe iu bashkëngjitën Shqipërisë, Dekretligji mbretëror nr. 264, i datës 12 gusht 1941⁷, respektivisht vënien nën kontrollin italian të pjesës më madhe të trevave të banuara me shqiptarë. Ky akt u konsiderua si arritje e një aspirate kombëtare ngaqë me trungun amë u bashkua një sipërfaqe jo më e vogël se 12 645 km² me një popullsi prej afro 1 milion banorësh.⁸Ndërkaq, rrethet e Mitrovicës, Vushtrrisë, Podujevës etj., mbetën nën zonën gjermane të pushtimit, kurse një pjesë e rrethit të

⁴*Documents on the German Foreign Policy 1918-1945* (më tej: *DGFP*), Series D (1937-1945), Volume XII, The War Years, Febr. 1-June 22 1941, United States Government Printing Office, Washington, 1962. Dok. 378, f. 595.

*Me termin "Serbi e Vjetër" gjermanët e konceptonin një rajon nga Danubi në veri deri në Mitrovicë në jug..., të cilin e vunë nën administrim ushtarak...

⁵*DGFP*, Series D (1937-1945), Volume XII..., Dok. 291, f. 487.

⁶*Zbornik Dokumentata i Podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije* (më tej: *ZDPN*). Tom XIII, Knjiga 1, Dokumenti Kraljevine Italije 1941, Vojno istorijski Institut, Beograd, 1969, Dok. 2, f. 13.

⁷*Fletorja zyrtare* 19 qershor 1943-XXI, Nr. 70, f. 4. Dekret Mëkambësuer Nr. 189, Krijim i Këshillave Administrative në Viset e Lirue, Tiranë, 28 maj 1943. AlbertoPariani, Ekrem Libohova & Kolë Bib Mirakaj.

⁸TNA, WO 204/9558, HS-AFHQ144/5, Viti 1944, Memorandum: Politika gjermane në Shqipëri, viti 1944.

Gjilanit, Ferizajt, Kaçanikut, rrethi i Shkupit, Kumanovës, Luginës së Preshevës, etj., mbetën nën pushtimin bullgar.⁹

Duhet cekur se zonat që mbetën nën kontrollin gjerman u konsideruan si territor i Serbisë nën administrimin ushtarak gjerman. Por, marrëveshja midis Cianos e Ribentropit, për ndarjen e zonave pësoi një ndryshim të vogël dhe më 6 maj 1941, u vendos një lloj demarkacioni midis tri fuqive. Linja e demarkacionit të zonës së okupuar nga trupat italiane, që përfshiu territoret e cekura më lart dhe ato gjermane e bullgare, ishte si në vijim: Sienicë-Novi Pazar-Mitrovicë dhe një pjesë e hekurudhës Mitrovicë-Prishtinë-Ferizaj (gjitha këto iu ndanë Gjermanisë); Kaçanik i vjetër-Shtërpçë (i u ndanë Bullgarisë).¹⁰

Një ndarje e tillë ishte bërë në bazë të interesave ekonomike, politike (strategjike) dhe etnike. Që të dyja, si Italia ashtu edhe Gjermania, synonin resurset minerale të Kosovës, ato kishin njohuri për pasuritë e plumbit dhe zinkut në rajonin e Mitrovicës dhe për minierat e kromit në një rajon jo larg Prizrenit, që kishin një kapacitet deri 15 000 tonë.¹¹

Në një raport të hollësishëm nga një ekspert i xeheve që ia dërgoi Musolinit, më 20 prill 1941, theksohej se në qoftë se Italia do ta kishte në dorë xeheroren e Trepçës, ajo do të bëhej eksportuesja më e madhe e plumbit dhe zinkut në Evropë. Por, natyrisht edhe gjermanët ishin po aq të interesuar ta merrnin Trepçën e ta kontrollonin linjën hekurudhore Mitrovicë-Kaçanik.¹²

Kështu, gjatë bisedave midis Ribentropit e Cianos për copëtimin e Jugosllavisë, i pari kishte qenë shumë i qartë në shprehjen e interesave ekonomike gjermane, që konsistonin në minierat e kromit dhe të plumbit në Luboten të Maqedonisë dhe depozitat e plumbit në Mitrovicë.¹³ Mu për këtë arsye, komandanti i Ushtrisë gjermane për sektorin juglindor, kishte parashtruar një kërkesë për zhvendosjen e linjës së demarkacionit 10km përtej hekurudhës, duke potencuar se zona në fjalë posedonte pasuri të

⁹Fatmira Rama, *Dukuri arsimore gjatë Luftës së Dytë Botërore në Shqipëri*, Argeta-LMG, Tiranë, 2005, f. 49-50.

¹⁰ZDPN, Tom XIII, Knjiga I, Dokumenti Kraljevine Italië 1941, Dok. 14, f. 43.

¹¹TNA, WO 204/9558, HS-AFHQ144/5, Viti 1944, Memorandum: Politika gjermane në Shqipëri, Viti 1944.

¹²Noel Malcolm, *Kosova - Një histori e shkurtër*, Koha, Prishtinë, 2011, f. 372.

¹³DGFP, Series D (1937-1945), Volume XII..., Dok. 385, f. 607.

shumta të mineraleve të azbestit e kromit, të cilat kurrsesi nuk duhej të binin në duar të italianëve.¹⁴

Interesimi gjerman për burimet minerale bazohej në nevojat e industrisë gjermane të luftës. Trepça kishte depozita të mëdha të plumbit e zinkut. Kompania angleze që gjatë viteve 1930 e menaxhonte Trepçën, raportonte se në ditë nxirreshin rreth 8 000 tonë koncentrate të plumbit e zinkut.¹⁵ Në fakt, Trepça dërgonte çdo ditë 500 tonë koncentrat plumbi e zinku në fabrikat e municionit të Gjermanisë, duke furnizuar kështu përafërsisht 40% të plumbit që e përpunonte Gjermania.¹⁶

Por, ishin po të njëjtat depozita minerale faktorë që shkaktuan kontradikta gjermano-italiane në trevat shqiptare, apo indikacione që hodhën në dritë mosbesimin reciprok midis forcave të Boshtit. Në fund të tetorit 1941, forcat e sigurisë gjermane raportonin për një aktivitetet të emisarëve italianë në rajonin e Mitrovicës, që ishte nën kontrollin e gjermanëve. Sipas tyre, togeri shqiptar Hilmi Leka, që cilësohej si italoofil dhe Shtila*, që ishte administrator në Shqipërinë e Jugut, po punonin me krerët shqiptarë të zonës në fjalë, për t'i bindur ata që të shkojnë në Tiranë e Romë, për të bërë kërkesë që zona e Mitrovicës t'i bashkohej Shqipërisë.¹⁷

Përpjekje të tilla sigurisht që u parandaluan nga gjermanët, të cilët ishin të bindur se prapa tendencave italiane për fuqizimin shqiptar në zonat nën kontrollin gjerman dhe bashkimin e tyre me Shqipërinë, qëndronte qëllimi për marrjen e Trepçës.¹⁸

Por, nuk ishin vetëm xehet e Kosovës në optikën e interesave italiane e gjermane. Rëndësi primare kishte edhe pozita gjeografike e Kosovës që karakterizohej nga dalja natyrale në malet e larta të Shqipërisë Verilindore dhe qasja në luginën Shkup-Mitrovicë, e rëndësishme nga aspekti strategjik sidomos kur në të kalonte linja rrugore

¹⁴ZDPN, Tom XII, Knjiga I, Dokumenti Nemačkoga Rajha 1941, Vojnoistorijski Institut, Beograd, 1973, dok. 224, f. 586.

¹⁵Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, Knjiga Druga (1921-1930), Arhiv Jugoslavije, Globus, Zagreb, f. 58-124.

¹⁶N. Malcolm, *Kosova - një histori e shkurtër...*, f. 383.

*Tahir Shtylla, ish-ministër i Shqipërisë në Beograd dhe anëtar i Komisionit për Rivendikimet Shqiptare të formuar në Tiranë në vitin 1940.

¹⁷ZDPN, Tom XII, Knjiga I, Dokumenti Nemačkoga Rajha 1941, Dok. 216, f. 553.

¹⁸ZDPN, Tom XII, Knjiga II, Dokumenti Nemačkoga Rajha 1942, Vojnoistorijski Institut, Beograd, 1976, Dok. 81, f. 442-443.

dhe degëzimi hekurudhor që e lidhte Beogradin me Shkupin e Selanikun, si dhe qasja në hekurudhën Ohër-Tetovë.¹⁹

Si Italia ashtu edhe Gjermania e panë të nevojshëm bashkëpunimin me popullatën lokale, respektivisht përvetësimin e tyre përmes disa masave në aspekte etnike sikurse njohja e të drejtave elementare për shkollim dhe krijimi i një administrate lokale. Nuk ka dyshim, që një nga synimet e masave të tilla ishte edhe parandalimi i veprimtarisë së rezistencës në zonat përkatëse. Kështu, në viset që mbetën nën okupimin italian nga gjysma e vitit 1941 deri në shtator të vitit 1943, u vendos një administratë civile nën drejtimin e “Ministrit për trojet e çliruara”.²⁰ Në krye të kësaj ministrie qëndruan rrethe shqiptare të cilët shfrytëzuan mundësitë e ofruara dhe organizuan sistemin arsimor në Kosovë, që gjatë viteve 1941-1944 punoi sipas ligjeve arsimore të Ministrit të Shtetit shqiptar; gjatë viteve në fjalë në Kosovë vepruan rreth 180 shkolla fillore.²¹ Ishte kjo një arritje e madhe në kohën kur në Kosovë dhe trevat tjera shqiptare mbizotëronte një shkallë e lartë e analfabetizmit dhe e dëshirës së flaktë për arsim.

Ndryshe nga italianët, gjermanët që kishin nën kontroll zonën e Mitrovicës bashkëpunuan ngushtë me popullsinë shqiptare e serbe. Menjëherë pas pushtimit të zonës së Mitrovicës, komandanti i Divizionit 60 të Këmbësorisë së Ushtrisë gjermane mbloodhi, më 21 prill 1941, krerët shqiptarë të Mitrovicës, Vushtrisë, Novi Pazarit, Drenicës, Llapit etj., të cilët i ftoi në organizimin e një administrate lokale, respektivisht në krijimin e mekanizmave të cilat do ta ruanin ligjin dhe rendin publik. Në kudër të kësaj hynte krijimi i një policie, gjyqësie dhe të një sistemi lokal financiar.²² Po ashtu, u lejua edhe organizimi i një sistemi arsimor në gjuhën shqipe. Shkollat shqipe në këtë zonë funksionuan me plane të Shqipërisë, por me miratimin e Qeverisë së Serbisë.²³

Një situatë e tillë kishte vazhduar deri nga shtatori i vitit 1943. Kapitullimi dhe tërheqja e ushtrisë italiane u reflektua në shumë dimensione kur kemi të bëjmë me Kosovën dhe shqiptarët në përgjithësi. Së pari, trevat shqiptare tani u vunë nën kontrollin gjerman, kurse në aspektin ndërkombëtar forcat Aleate në Ballkan duhej ta luftonin vetëm

¹⁹ TNA, WO 2049558, HS-AFHQ144/5, Memorandum për rëndësinë ekonomike të Kosovës, 18 korrik 1944.

²⁰ N. Malcolm, *Kosova - Një histori e shkurtër...*, f. 373.

²¹ Hysni Myzyri, *Historia e Shqipërisë dhe e shqiptarëve*, Prizren, 2001, f. 293-294.

²² ZDPN, Tom XII, Knjiga I, Dokumenti Nemačkoga Rajha 1941, Dok. 18, f. 53-55.

²³ Hakif Bajrami, *Dokumente të institucioneve gjermane për historinë shqiptare 1941-1944*, Vatra, Prishtinë, 1998, f. 290-294.

Gjermaninë, derisa kjo e fundit shpresat për realizimin e planeve të saj i shihte në bashkëpunimin me popullsitë shqiptare, kroate, gjermanëve të Vojvodinës dhe ndoshta të një pjesë e sllovenëve. Nga viti 1944 kishin filluar të vëreheshin shenjat e dobësimit të Gjermanisë dhe konsolidimi dhe përparimi i forcave aleate. Zhvillimet politike dhe ushtarake i vunë shqiptarët para një dileme të madhe. Si të veprohej më tej? Nën pushtimin italian e më pas gjerman, ishte realizuar pjesërisht ëndrra e bashkimit kombëtar, por ndryshimet e kufijve nuk do të njiheshin nga Aleatët, aq më tepër kur ato tani njihnin Jugosllavinë. Megjithatë, Komiteti i Lidhjes II të Prizrenit, ende shpresonte në fitoren e Gjermanisë dhe realizimin e kësaj asperate e shihte tek gjermanët. Tashmë, në skenë ishin paraqitur grupimet me këndvështrime dhe ide politike antifashiste. Në këto forca bënin pjesë dy grupime të kundërta ideologjike: partizanët komunistë dhe nacionalistët. Në këto rrethana, çështja e Kosovës mori një dimension të ri në aspekt të jashtëm dhe të brendshëm. Në planin e jashtëm, ndonëse Aleatët nuk njihnin ndryshimin e kufijve, ata megjithatë njihnin të drejtën e vetëvendosjes, dhe kjo u jepte shpresë forcave nacionaliste se bashkëpunimi me Aleatët mund të çonte në të drejtën e Kosovës për vetëvendosje. Ndryshe nga nacionalistët, komunistët i jepnin më tepër rëndësi çlirimit dhe vëllazërimit midis popujve të Ballkanit, e që si rrjedhojë do ta kishte edhe zgjidhjen e çështjes së Kosovës. Situata rreth Kosovës do të komplikohet edhe më tej, kur komunistët jugosllavë do të punojnë heshtazi ashtu si nga fillimi i luftës, për rikthimin e saj në kuadër të Jugosllavisë. Në këtë mënyrë, vitet 1944-1945 paraqesin zhvillime dramatike lidhur me çështjen e Kosovës që ishte rezultat i përplasjes së qëllimeve të grupimeve të mësipërme.

Nga fundi i marsit 1944, Komiteti Qendror i Lidhjes II të Prizrenit, përmes një letre të nënshkruar nga kryetari i saj, Bedri Pejani, i shprehu Hitlerit gatishmërinë për të bashkëpunuar me Gjermaninë, respektivisht kërkoi militarizimin e Kosovës dhe të viseve të tjera shqiptare që më 1941 i ishin bashkuar Shqipërisë. Një militarizim i tillë do të bëhej nën drejtimin gjerman dhe premtohet një forcë prej 120 000-150 000 njerëz, të cilët duhej të armatoseshin me armë moderne dhe të organizoheshin e mbikëqyreshin nga oficerë gjermanë. Komiteti në fjalë shpresonte se përmes këtij militarizimi do të arrihej çlirimi përfundimtar i popullit shqiptar në krah të Rajhut gjerman.²⁴

²⁴ZDPN, TomXII, Knjiga IV, Dokumenti Nemačkoga Rajha 1944-45, Vojnoistorijski Institut, Beograd, 1979, Dok. 49, f. 218-219.

Por siç duket, një ofertë e tillë hasi në skepticizmin e gjermanëve pasi në përgjigje thuhej se gjatë periudhës në fjalë në formim e sipër ishte Divizioni 1 shqiptar, e më pas do të vazhdohej me formimin e Divizionit 2 dhe të një korpusi, ndonëse këto dy të fundit nuk u formuan.²⁵

Në fakt, Gjermania e cila njohu kufijtë e Shqipërisë, nga prilli 1944 formoi Divizionin “SS Skënderbeg” që kryesisht përbëhej nga banorët e Kosovës dhe të Sanxhakut me detyrën kryesore të sigurimit të Kosovës, të linjës kufitare Tetovë-Bicaj-Kukës-Guci-Pejë, si dhe të mbrojtjes së hekurudhave dhe të infrastrukturës ushtarake gjermane nga partizanët.²⁶

Lidhja II e Prizrenit kishte synim t’i luftonte komunistët ngaqë mendohej se ata kërkonin kthimin e sundimit jugosllav. Me fjalë tjera, kishte një gërshetim interesash me gjermanët. Në një raport të inteligjencës amerikane të marsit 1944, lidhur me grupimet e rezistencës në Shqipëri, Balli Kombëtar konsiderohej kryesisht si i orientuar kundër Gjermanisë dhe LNÇ-së, ndonëse nuk mund të përjashtoheshin edhe veprimet individuale në favor të gjermanëve.²⁷

Se të gjithë pjesëtarët e formacioneve policore dhe ushtarake shqiptare nuk ishin kolaboracionist të pushtuesve gjermanë, e dëshmon edhe oficeri britanik, Piter Kemp, i cili kishte qëndruar shkurtazi në Kosovë dy herë, në dhjetor 1943 dhe janar 1944, në përpjekje për organizimin e rezistencës në Kosovë. Atij i kishte ofruar ndihmë shefi i Policisë në Pejë, si dhe komandanti shqiptar i garnizonit të Ushtrisë, i cili u pajtua që ushtarët t’ia linte në dispozicion Kempit, në rast të invadimit të Aleatëve.²⁸

Nuk ka asnjë dyshim se e gjithë vëmendja nacionaliste shqiptare në Kosovë ishte drejtuar nga shmangia e rënies së serishme nën sundimin jugosllav, dhe në fund të fundit për ta ishte i pranueshëm çdo regjim i huaj përveç atij serb apo jugosllav, si dhe në ruajtjen e pavarësisë së Shqipërisë. Pra, nuk kishte mishërime emocionale me njërin apo palën tjetër ndërluftuese, Aleatët apo Boshtin. Kjo dëshmohet edhe nga qëndrimi i Mehdi Frashërit, në kohën derisa ushtronte detyrën e kryesuesit të Regjencës së gjermanëve. Ai e kishte dërguar të birin në Turqi për të tentuar të vendoste kontakte me Aleatët, dhe për t’i premtuar këtyre çdo lloj mbështetje kundër gjermanëve në rast se këta të fundit

²⁵*Po aty*, Dok. 49, f. 221.

²⁶*Po aty*, Dok. 50, f. 223.

²⁷USA, Raport i Inteligjencës amerikane, 4 mars 1944, Ref. 65812-65815.

²⁸N. Malcolm, *Kosova - Një histori e shkurtër...*, f. 389.

shkojnë drejt disfatës. Për më tepër, Mehdi Frashëri njihej për aktivitete kundërgjermane gjatë kohës derisa kishte qenë i internuar në Itali dhe se ai e kishte pranuar këtë pozitë, sipas një raporti, vetëm atëherë kur gjermanët kishin kërcënuar me pushtimin e plotë ushtarak të Shqipërisë si çmim i refuzimit.²⁹Një fakt i tillë mbështetet edhe nga Herman Neubacher, përfaqësues i plotfuqishëm i Gjermanisë për Ballkanin. Në kujtimet e tij, që i sjell studiuesi Robert Elsie, Frashëri kishte kërkuar njohjen e neutralitetit të Shqipërisë, që do të ishte një “neutralitet relativ”. Qeveria shqiptare do t’i luftonte gjitha veprimtaritë spiunuese që rrezikojnë paqen e brendshme në Shqipëri. Nëse trupat gjermane sulmohen nga ushtritë tjera, Shqipëria do të qëndronte neutrale. Në këtë mënyrë, Neubacher e definoi sovranitetin e Shqipërisë si një sovranitet relativ.³⁰

Qëndrimi i Aleatëve

Sikurse rajonet tjera në Evropë dhe botë, edhe rajoni i Ballkanit paraqiti një pikë konfrontimi ushtarak midis forcave të Boshtit dhe atyre Aleate. Interesimi i forcave Aleate për ta sfiduar Italinë në Ballkan daton që nga pjesa e parë e vitit 1940, kur në kuadër të qarqeve ushtarake britanike filluan të krijohen mekanizma për veprimtari sabotuese apo subversive kundër shteteve që konsideroheshin armike të Britanisë. Në këtë mënyrë, në korrik 1940, formohet Special Operations Executive (SOE), dega e së cilës në Beograd përfshinte organizimin e aktiviteteve për Shqipërinë e Veriut, në krye të së cilës u vu Dayrell Oakley Hill, ish-instruktor në xhandarmërinë e Shqipërisë së Zogut. Kjo degë rekrutoi një numër shqiptarësh, si: Gani Kryeziu (me vëllezërit Seitin dhe Hasanin), Xhemal Herrin, Abaz Kupin, Muharrem Bajraktarin, Mustafa Gjinishin etj. Dega në fjalë përgatiti dhe më 17 dhjetor 1940, i parashtrori autoriteteve britanike planin për një kryengritje në Shqipërinë e Veriut, pa përfshirjen e Zogut. Plani ishte që Gani Kryeziu të veprojë me një forcë ushtarake nga Kosova që do të pajisen dhe financohen nga autoritetet ushtarake britanike. Kjo forcë parashihej që ta pushtonte Kukësin ku do ta formonte një “*qeveri kombëtare mbretërore*”, e cila më pas do të ndihmohej zyrtarisht nga Qeveria britanike si lëvizjes për çlirimin e Shqipërisë. Por, një plan i tillë u hodh poshtë pasi u refuzua

²⁹USA, Raport i Office for Strategic Services, Ref. 65840, 3 prill 1944, f. 4.

³⁰Robert Elsie, Hermann Neubacher - A Nazi Diplomat on Mission in Albania, http://www.albanianhistory.net/1956_Neubacher/index.html qasja 10 shkurt 2020.

nga Qeveria greke, e cila ishte kundër një qeverie të përkohshme shqiptare.³¹

Në këtë periudhë, Britania i kushtonte rëndësi të veçantë rolit të Greqisë në rajon dhe tentonte që përmes një politike progreke ta parandalonte rënien e saj nën orbitën gjermane. Sigurisht, qasja progreke ndikohej nga pozita e saj strategjike. Për britanikët ishte tepër me rëndësi të mbahej kontrolli i Mesdheut. Në anën tjetër, objektivat britanike lidhur me planin e mësipërm ishin të paqarta në rastin e Kosovës. Flitej për një “*lëvizje çlirimtare shqiptare*” dhe një “*qeveri kombëtare*”, por nuk jepeshin të dhëna se çka do të përfshihej në këtë projekt, aq më parë kur kryengritja duhej të zhvillohej nga shqiptarët e Kosovës.

Britania si një fuqi e kohës zhvillonte politika të jashtme të nivelit global dhe nuk mund të lejonte projekte të mekanizmave të saj ushtarakë që mund të sillnin probleme përcjellëse. Kjo mund të dëshmohej nga deklarata e sekretarit të Jashtëm britanik, Antony Eden, kur deklaronte se “*SOE nuk mund ta bëjë politikën e jashtme. Ata janë instrumenti ynë, e ne nuk jemi instrumenti i tyre*”.³²

Politika britanike filloi të bëhet më dinamike në verë të vitit 1943. Rënia e Musolinit nga pushteti në korrik 1943, dhe më pas kapitullimi i Italisë në shtator 1943, dhe pushtimi që Gjermania i bëri rajoneve nën kontrollin italian në Ballkan,³³bëri që vëmendja e forcave Aleate të kthehej nga Ballkani, e rrjedhimisht edhe nga shqiptarët ndonëse jo për nga rëndësia që ata i jepnin kombeve tjera. Me të dëgjuar për rënien e Musolinit, kryeministri britanik urdhëroi dërgimin e një misioni ndërlidhës ushtarak në Jugosllavi, për të vënë kontakte me Josip Broz Titon, komandant i përgjithshëm i Ushtrisë partizane dhe kryetar i Partisë Komuniste të Jugosllavisë. Vendimi i Çerçillit për të dërguar një mision ushtarak ndërlidhës nënkuptonte se Britania tanimë njohu partizanët si faktorë lufte në Jugosllavi dhe gradualisht hoqi dorë nga bashkëpunimi me Lëvizjen Çetnike të Drazha Mihailoviçit.³⁴

Një qasje e re vuri nën hije planet britanike të vitit 1942 për krijimin e një konfederate ballkanike midis Greqisë e Jugosllavisë, të diskutuara me qeveritë mbretërore në ekzil të këtyre dy vendeve, që

³¹William BlandandIan Price, *A Tangled Web, A History of Anglo-American Relations with Albania (1812-1955)*, London, 1986, f. 43-48.

³²*Po aty*, f. 54.

³³ZDPN, Tom XII, Knjiga III, Dokumenti Nemačkoga Rajha 1943, Vojnoistorijski Institut, Beograd, 1978, Dok. 134, f. 540-543.

³⁴Fitzroy Maclean, *The Heretic Tito - The life and time of Josip Broz Tito*, New York, 1957, f. 192-193.

mundësisht do ta përfshinte në të edhe Shqipërinë, e që do të zgjerohej më vonë edhe me shtetet tjera ballkanike.³⁵Fokusi britanik pas kapitullimit të Italisë vihej vetëm në sigurimin e fitores në luftë, dhe përkohësisht hoqi dorë nga kalkulimet politike. Prandaj, misionet britanike pranë Titos kishin vetëm qëllime ushtarake. Politika britanike ishte që të dëmtohej armiku sa më shumë, e nisur nga ky qëllim ajo do ta ndihmonte çdokë që i luftonte gjermanët. Politika ishte çështje sekondare. Forma qeverisëse e Jugosllavisë, sikurse theksohej vazhdimisht, duhej të vendosej nga vetë jugosllavët pas luftime.³⁶

Një qëndrimi i tillë politik i Britanisë konsistonte në respektimin e parimeve të Kartës së Atlantikut, një deklaratë e përbashkët e presidentit të SHBA-së dhe kryeministrit britanik, e transmetuar në gusht 1941, që ndër të tjera nuk njihte kufijtë e ndryshuar gjatë luftës dhe njihte parimin e vetëvendosjes së popujve.³⁷

Në të njëjtën kohë, po i njëjti qëndrim u shpreh edhe nga Këshilli Ekzekutiv i Kominternit, i cili deklaronte se nuk e njihte ndryshimin e kufijve të bërë nga pushtuesit fashistë, dhe se do të respektoheshin kufijtë e paraluftës. Madje edhe porosiste, që të shmangeshin çështjet të tilla delikate e të diskutueshme, si çështja e kufijve, pasi kjo çështje ishte lënë për t'u gjykuar e për t'u zgjidhur pas mbarimit të luftës, në bazë të vetëvendosjes së lirë.³⁸ Internacionalja Komuniste përveç se nuk njihte asnjë ndryshim kufijsh të bërë prej Gjermanisë, do të deklaronte se, "*tanësia jugosllave duhet të mbesi siç qe*".³⁹ Edhe Deklarata e Kombeve të Bashkuara, e 1 janarit 1942, e firmosur nga 26 shtete, ndër të cilët SHBA, BRSS, Britania e Madhe dhe Kina, e cila hodhi themelet e aleancës antifashiste, rikonfirmoi edhe njëherë Kartën e Atlantikut dhe parimet e saj.⁴⁰

Në bazë të parimeve të mësipërme aleatët e Britanisë, SHBA e BRSS, gjatë dhjetorit 1942, ishin shprehur për pavarësinë dhe restaurimin e pavarësisë së Shqipërisë.⁴¹Një formulim i tillë jep të kuptohet se ata

³⁵W. Blandand I. Price, *A Tangled Web...*, f. 57-58.

³⁶F. Maclean, *The Heretic Tito...*, f. 201.

³⁷Henry Kissinger, *Diplomacia*, Tiranë, 1999, f. 390-391.

³⁸Xhelal Gjeçovi, *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës*, Botimpex, Tiranë, 1998, f. 31.

³⁹Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi: 14, viti 1942, dos. 15, f. 1. Përgjigje e M. Popoviqit për letrën e Koço Tashkos, tetor 1942.

⁴⁰*Declaration by the United Nations*, January 1, 1942, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/decade03.asp, qasja11 qershor 2019.

⁴¹*Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers* (më tej: *FRUS*), Europe, Volume II, Washington, D.C.: U.S Government Printing Office, 1943, f. 1.

fjalën e kanë tek kufijtë e Shqipërisë së vitit 1913, rrjedhimisht Kosova dhe trevat shqiptare që kanë qenë në ish-Jugosllavi, do të mbesin në Jugosllavinë e re të pasluftës. Por, ngjashëm nuk ishte shprehur edhe Britania. Hezitimi për t'u shprehur jep të kuptohet se Britania ende nuk kishte vendosur se çfarë do të ndodhte me Shqipërinë pas luftime. Opsionet mbi të ardhmen e Shqipërisë, shkonin nga copëtimi midis Jugosllavisë e Greqisë si aleate të Britanisë e deri tek vendosja e një qeverie probritanike. Për më tepër, qëndrimi britanik në raport ndaj zhvillimeve në Shqipëri gjatë vitit 1943 ishte i ndryshëm nga ai me Jugosllavinë. Në rastin e Shqipërisë ajo inkurajonte forcat e rezistencës shqiptare të qëndronin pasive dhe të prisnin rastin kur do të piqen kushtet për dërgimin e forcave aleate tokësore dhe detare në Shqipëri. Duke miratuar një strategji të tillë, Britania ishte e prirë pafavorshëm ndaj zhvillimeve të shkallës së gjerë të betejës nacionalçlirimtare para zbarkimit të forcave anglo-amerikane në këtë vend. Por, planet britanike për një zbarkim të mundshëm në Ballkan dhe Shqipëri në pranverë-verë 1943, nuk u realizuan. Para Qeverisë britanike dhe komandës së Aleatëve u shfaqën dy probleme: *së pari*, a do ta trajtonin Shqipërinë si “territor mik” apo si “territor armik”, dhe *së dyti*, çfarë do të bënin me territoret shqiptare të Kosovës dhe viseve të tjera, a do të vazhdonin t'i ruanin ato siç ishin, apo do t'ia rikthenin Jugosllavisë e cila si edhe Shqipëria do të ishte nën administrimin ushtarak britanik. Planibritanik për zbarkim në Greqi, Shqipëri dhe Jugosllavi nuk gjeti miratimin e amerikanëve, të cilët e kundërshtuan atë veçanërisht në Konferencën e Ministrave të Jashtëm në Moskë, në tetor 1943. Pas kësaj periudhe, britanikët hoqën dorë nga plani i tyre për zbarkim në Ballkan. Operacionet e Aleatëve në këtë rajon do të ishin të kufizuara. Ato do të përqendroheshin në dhënien e furnizimeve për gueriljet ballkanike nëpërmjet transportit ajror e detar, dërgimit të forcave komando dhe bombardimit të objekteve strategjike.⁴²

Misionet ushtarake britanike e vazhduan veprimtarinë e tyre në Kosovë dhe Shqipëri. Burimet ushtarake gjermane japin të dhëna se në janar 1944 në rajonin e Gjakovës, nën ndikimin e oficerëve anglezë, po organizoheshin forcat komuniste. Sipas këtyre burimeve, pesë oficerë anglezë zbarkuan me parashuta afër Kalimashit, kurse tre të tjerë ishin duke punuar me grupin e Fadil Hoxhës në Tropojë. Po ashtu, thuhet se misionet britanike janë duke punuar në linjën Tropojë-Krasniqe-Degë,

⁴²Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in Second World War*, London: Macmillan Press LTD, 1976.

përfshirë këtu grupin e Adem Hoxhës, Fadil Hoxhës e Muharrem Bajraktarit, gjithë së bashku me rreth 800 njerëz.⁴³

Por, Piter Kemp, njëri nga oficerët më të njohur britanik që veproi në Kosovë, konstatonte se përkrahja më e fuqishme nga radhët e parisë së Kosovës vinte nga familja e Kryezinjve të Gjakovës, dy prej të cilëve (Ganiu dhe Seiti) kishin qenë të internuar nga italianët me dyshimin se po merreshin me veprimtari probritanike. Pas kapitullimit të Italisë, ata nga gjysma e janarit 1944 arritën në Kosovë dhe i deklaruan Kempit se ishin të gatshëm të fillonin aksionin kundër gjermanëve. Ata kishin 100 ushtarë të armatosur dhe ishin të bindur që për një kohë të shkurtër mund t'i siguronin edhe 1000 të tjerë. Pas tre ditësh, pasi u pajtuan rreth një plani për organizimin e një kryengritjeje të përgjithshme në Kosovë, Kempit i erdhi urdhri nga eprorët e tij nga SOE, për t'i ndërprerë të gjitha kontaktet me ta, me arsyetimin se partizanët komunistë po protestonin kundër marrëveshjes së Kempit me krerët e rezistencës jokomuniste. *“Marrëdhëniet tona me partizanët jugosllavë”*, - thuhej në mesazhin e SOE, *“kanë një rëndësi vendimtare”*.⁴⁴

Në vendimin e mësipërm shihen qartë dy tendenca: Britania njihte fuqinë e ushtrisë partizane jugosllave dhe ishte në gjendje të plotësonte edhe kërkesat e saj politike vetëm që ta ketë pranë në realizimin e qëllimeve të luftës, dhe e dyta, partizanët apo komunistët jugosllavë veçse kishin filluar të punonin tashmë haptas që Kosova dhe trevat shqiptare, të cilat kishin qenë nën ish-Mbretërinë e Jugosllavisë, të binin përsëri nën Jugosllavinë e re që do të krijohet pas lufte.

Në vazhden e tendencës së parë pozicionimi i Britanisë në krah të Titos u manifestua edhe në vendimet e Konferencës së Teheranit, të shpallura më 1 dhjetor 1943, pas bisedave midis përfaqësuesve më të lartë të SHBA-së, BRSS-së dhe Britanisë së Madhe. Pika 1 e konkluzioneve ushtarake shpreh vendimin që partizanët e Jugosllavisë të ndihmohen në shkallën më të lartë të mundshme me materiale dhe pajisje ushtarake, përfshirë edhe operacionet komando.⁴⁵

Në këtë periudhë, kur Aleatët kishin filluar ta kalkulonin fitoren, në skenë të diskutimeve dolën edhe kufijtë midis Jugosllavisë e Shqipërisë. Koloneli Palmer, që kishte për mision të bisedonte me Enver

⁴³ZDPN, Tom XII, Knjiga IV, Dokumenti Nemačkoga Rajha 1944-45, Dok. 19, f. 112-113.

⁴⁴N. Malcolm, *Kosova - Një histori e shkurtër...*, f. 390.

⁴⁵*The Tehran Conference, Declaration of the Three Powers*, December 1, 1943, <https://avalon.law.yale.edu/wwii/tehran.asp>, qasja 3 nëntor 2019.

Hoxhën rreth njohjes së Qeverisë shqiptare, i kishte thënë këtij të fundit se varej nga FNÇ e Shqipërisë nëse do t'i ndihmojë partizanët jugosllavë për dëbimin e gjermanëve nga Jugosllavia dhe se një gjë e tillë mund të zgjidhej midis Enverit e Titos, por se ai nuk ishte i autorizuar të ofrojë asnjë ndihmë jashtë kufijve të Shqipërisë së vitit 1939.⁴⁶

Një deklaram i tillë kishte prapavijën tek njohuritë që oficerët anglezë i kishin për pretendimet jugosllave ndaj Kosovës. Philip Brod deklaronte: *“Kufijtë për të përfutuar Shqipëria nuk duhet njohur, por duhet njohur kufijtë e vendosur në Konferencën e fundit të Paqes”*.⁴⁷Ndërsa, diplomati D. S. Laskaj, më 1 nëntor 1944, do të shkruante: *“Qeveria jugosllave, përderisa mbetet kryesisht partizane, mund ta lejonte Shqipërinë të mbante Kosovën. Por, siç është sugjeruar në Athinë, ata mund të kërkojnë si shpërblim që Shqipëria të hyjë në ndonjë formë të Federatës jugosllave. Për sa i përket Shqipërisë unë mendoj senjë çmim i tillë ja vlen të paguhet”*.⁴⁸Por, sa ishte real një vlerësim i tillë? Komanda Supreme e Aleatëve, duke mbështetur Mareshalin Tito dhe Lëvizjen Nacionalçlirimtare jugosllave në luftë ndaj gjermanëve, u premtonte atyre përfshirjen e Kosovës në të ashtuquajturën Serbi e Madhe. *“Serbë! Kur së bashku do të kemi fituar luftën, atëherë SHBA dhe Anglia do t’ju ndihmojnë ju të krijoni Serbinë e Madhe, të re e të fortë, të tillë që ju të bëheni populli më i fortë i Ballkanit, më i fuqishëm se kurdoherë”*.⁴⁹

Ndryshe nga diplomati Laskaj, duket se Enver Hoxha e kishte konsideruar të rrezikshëm eksperimentin e mbetjes në një federatë të cekur më lart, ku gjasat për humbjen e përhershme të pavarësisë e më pas edhe copëtimin e trevave shqiptare ishin reale.

Vendimi i Aleatëve për të ndihmuar ushtrinë partizane jugosllave sigurisht që do të kishte pasoja negative për shqiptarët e Kosovës, të cilët tek Jugosllavia i shihnin përvojat e së kaluarës sikurse dhuna e terrori, shpërnguljet, kolonizimi e konfiskimi i pronave dhe mohimi i të drejtave elementare të njeriut. Prandaj, ata me skepticizëm të thellë shihnin edhe alternativën partizane, ndonëse kjo e fundit trumbetonte barazinë e kombeve.

⁴⁶FRUS, The British Commonwealth and Europe, Volume III, 1944, f. 292.

⁴⁷Arkivi i Institutit të Historisë-Tiranë, (më tej: AIH), Fondi: FO, viti 1944, dos. A. V. 158, Telegram i ministrit të Jashtëm, që i referohej Athinës për në Bari, f. 29.

⁴⁸Po aty, f. 30.

⁴⁹Uran Butka, *Gjeniu i Kombit*, vëll. II, Drier, Tiranë, 2006, f. 407.

Derisa tanimë ishte e qartë se Kosova do të mbetej sërish nën Jugosllavi, është me rëndësi të cekën edhe dy rekomandime lidhur me Kosovën dhe kufijtë shqiptaro-jugosllavë, të përgatitura nga Misioni Ushtarak britanik pranë Titos dhe Misioni Civil amerikan në Shqipëri. Në rastin e parë, nga Misioni Ushtarak britanik pranë Titos, në prill 1944 u raportua që *“e ardhmja e Kosovës do të vendosej me plebishit. Kufiri i saj, po të jetë e nevojshme, mund të caktohej në favor të Shqipërisë”*.⁵⁰ Duke u bazuar në dokumentet paraprake të Departamentit të Kërkimeve mbi kufirin shqiptaro-jugosllav dhe shqiptaro-grek, më 30 qershor 1944, Foreign Office përpunoi një raport mbi kufirin shqiptaro-jugosllav. Sipas këtij raporti, kufiri shqiptaro-jugosllav duhej ta ndiqte këtë linjë: *“Kurrizin malor midis sistemit krahor të Adriatikut e sistemeve të Detit të Zi dhe Egjeut, d.m.th. kështu ai do të mund të ndryshohej në mënyrë që të shkojë nga Veriu gjatë maleve të larta midis Plavës dhe Pejës, të rrotullohet në drejtim të Lindjes gjatë kurrizit malor midis Drinit të Bardhë dhe Sitnicës (do të thotë gjatë lartësive midis Metohisë dhe rrafshinave të Kosovës, duke ndarë kështu midis dy shteteve krahinën të marrë nga Jugosllavia dhe dhënë Shqipërisë në këtë lokalitet, më 1941), të futet në drejtim të Jugut gjatë kreshtës së maleve të larta, në lindje të Prizrenit dhe të Dibrës, të arrijë Liqenin e Ohrit midis Ohrit dhe Strugës. Kufiri veriperëndimor i Shqipërisë relativisht nuk kishte rëndësi. Kufiri i vendosur më 1941, etnikisht është më i mirë se ai që ekzistonte më parë. Nga ana tjetër, Gucia dhe Plava janë në anën e Jugosllavisë me male shumë të larta. Në afërsitë e Liqenit të Shkodrës pranimi nga ana e Jugosllavisë i linjës së vitit 1941 i kënaqshëm, por me një vlerë shumë të ngutshme, duke marrë parasysh popullsitë e vogla që ka aty. Pretendimet jugosllave në territorin shqiptar, nuk mbështeten në baza etnike. Ato do të mund të justifikoheshin nga konsiderata strategjike ose ekonomike (nevoja e Serbisë për të dalë në det). Por një nevojë e tillë mund të plotësohej me daljen e Serbisë në det në Dalmacinë e Jugut ose me anën e një skeme ndërkombëtare për zhvillim ekonomik të Shqipërisë dhe të Maqedonisë”*.⁵¹

Por, Qeveria britanike nuk ishte dakord me idenë e mbajtjes së një plebishiti që do të përcaktonte të ardhmen e shqiptarëve të këtyre territoreve, pavarësisht nga dëshira e tyre për t’u bashkuar me Shqipërinë dhe parimet e vendosura nga Karta e Atlantikut. Sidoqoftë, studiuesit

⁵⁰AIH, Fondi: FO, viti 1944, dos. A. V. 159, f. 2. Mbi çështjet e kufijve shqiptaro-jugosllavë dhe shqiptaro-grekë.

⁵¹Po aty, f. 3.

seriozë dhe metodikë britanikë, brenda apo jashtë Ministrisë së Jashtme, nuk e kanë lënë pa e trajtuar edhe alternativën e bashkimit të plotë apo të pjesshëm të shqiptarëve në një shtet të vetëm, duke ndryshuar e korigjuar kufijtë. Vëmendjes së tyre nuk i kanë kaluar as problemet ekonomike të shtetit të bashkuar shqiptar dhe rolit komplementar që solli bashkimi i territoreve shqiptare.⁵²

Rekomandimi i dytë lidhur me kufijtë e Shqipërisë buron nga një raport i hartuar nën kujdesin e Misionit Civil amerikan në Shqipëri, me titull: *“Përmbledhje mbi të gjeturat dhe rekomandimet lidhur me njohjen e Qeverisë Demokratike të Shqipërisë”*, e cila i transmetohet Sekretarit amerikan të Shtetit, më 15 gusht 1945. Lidhur me çështjet kufitare shqiptaro-jugosllave, në rastin e Kosovës, raporti thekson: *“Autoritetet shqiptare me sa duket e kanë pranuar në heshtje qëndrimin jugosllav se nuk duhet të ketë ndryshime të këtij kufiri, por është e qartë se kjo heshtje është rezultat i ndikimit të Titos mbi regjimin aktual në Shqipëri... mundësisht komisioni që do ta studionte problemin me kufirin greko-shqiptar, ta studiojë edhe këtë problem në aspekt të ofrimit të rekomandimeve përgjatë kornizave të një marrëveshjeje të ngjashme me ato të kufirit shqiptaro-grek, në përjashtim të asaj që një pjesë e madhe e territorit të Kosovës t’i bashkohet Shqipërisë dhe në bazë të kësaj të bëhet edhe transferimi i popullsisë. Po ashtu, nuk ka dyshim se bashkëpunimi i autoriteteve jugosllave në këtë drejtim është i domosdoshëm”*.⁵³

Por, nuk ka asnjë reagim ndaj një oferte të tillë, apo së paku nuk ekzistojnë të dhëna për diçka të tillë nga qarqet diplomatike amerikane, ngaqë thuhej se një raport i tillë nuk është shtypur në letër, por i është transmetuar drejtpërdrejt Departamentit të Shtetit.⁵⁴ Në mungesë të burimeve dokumentare ne vetëm mund të supozojmë se ekziston mundësia që diçka e tillë të jetë hedhur poshtë si një ide e pabazë dhe e perealizueshme në rrethanat e kohës, apo ndoshta edhe Aleatët kanë menduar se çështja e transferimit të popullsisë në Kosovë mund të ishte një precedent për vendet tjera.

Siç duket, Enver Hoxha e kishte kuptuar mesazhin e Aleatëve, por edhe të jugosllavëve. Në Plenumin e KQ të PKSH-së, mbajtur në Berat nga 23 deri 27 nëntor 1944, çështja e Kosovës nuk u zu fare në

⁵²Hamit Kaba&Sabit Sylla, *Shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore*, Arkivat Kombëtare britanike, Prishtinë: “Instituti i Historisë”, 2018, f. 6.

⁵³FRUS, Europe, Volume III, 1945, f. 46-51.

⁵⁴Po aty, f. 46.

gojë. Po ashtu, për Kosovën nuk u diskutua zgjidhje e as nuk u fol për të në mbledhjen e dytë të KANÇ e as në ditën e 28 Nëntorit, kur qeveria e Enver Hoxhës, hyri në Tiranë dhe mbajti një fjalim të gjatë aty, para masës.⁵⁵ Po ashtu, në një artikull të gazetës “Bashkimi”, organ i Frontit Nacionalçlirimtar të Shqipërisë, botuar më 4 janar 1945, e që burimet amerikane e transmetonin më 9 janar 1945, ajo që binte në sy ishte se Enver Hoxha nuk e ngriti fare çështjen e Kosovës.⁵⁶

Por, mund të ketë ndodhur që një qëndrim i tillë i LNÇ-së të Shqipërisë të ketë qenë rezultat i garancive të fuqishme jugosllave për të drejtën e vetëvendosjes së popujve, që mund të dëshmohej përmes dy akteve të mëhershme: (1) Udhëzimet që emisari Tempo ia adresonte Komitetit të Qarkut të PKJ-së për Kosovë, 2 tetor 1943, se: “*Sa i përket kufijve të ardhshëm midis Jugosllavisë e Shqipërisë, këto do të rregullohen përmes harmonisë vëllazërore midis UNÇ-së së Jugosllavisë dhe UNÇ-së së Shqipërisë, në bazë të parimit të vetëvendosjes së popujve*”⁵⁷, dhe (2) Letra që Komiteti Qendror i PKJ i drejtonte Komitetit Qendror të PKSH, datë 2 dhjetor 1943, ku ndër të tjera thuhej: “*Secili popull ka të drejtë për vetëvendosje, përfshirë edhe shkëputjen; dhe se shqiptarët e Kosovës dhe të Metohisë kanë të drejtë të përcaktohen se ku dhe si dëshirojnë të jetojnë*”. Por një pikë të kësaj letre theksonte se “*ne nuk i përkrahim gjitha lëvizjet nacionale, por ato që veprojnë kundër imperializmit...*”⁵⁸ Letra e mësipërme argumenton strategjinë jugosllave në Kosovë, ushtritë partizane jugosllave shtypnin pa mëshirë çdo lëvizje të rezistencës kombëtare jo komuniste, duke i cilësuar ato si kundërrevolucionare.⁵⁹

Një argument që shkon në drejtim të faktit se partizanët komunistë të Shqipërisë u kanë besuar deklaratave të partizanëve jugosllavë rreth vetëvendosjes së popujve gjendet në burimet amerikane të kohës. Në letrën që Këshilltari politik pranë Shtabit të Forcave Aleate, Aleksander C. Kirk, ia adresonte Sekretarit amerikan të Shtetit, 23 tetor

⁵⁵S. Syla, *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës...*, f. 27.

⁵⁶FRUS, Europe, Volume III, 1945, f. 4

⁵⁷ZDPN, Tom IX, Knjiga VII, Partijsko-Politička Dokumenta 1944, Vojnoistorijski Institut, Beograd, 1970, f. 339.

⁵⁸B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslovenski Federalizam, Ideje i Stvarnost...*, Tematska Zbirka Dokumentata, f. 809.

⁵⁹N. Malcolm, *Kosova - Një histori e shkurtër...*, f. 390.

1944, thuhej se OSS* raportonte se Enver Hoxha u shpreh në favor të kufijve jugorë të Shqipërisë, të caktuara nga Konferenca e Londrës, më 1913. Ai u shpreh se grekët duhet të kthehen në Shqipëri dhe nuk sheh ndonjë arsye për plebishit në Shqipërinë Jugore, dhe se do ta kundërshtonte një iniciativë të tillë, pasi e konsideronte rajonin në fjalë si pjesë të Shqipërisë, për të cilin edhe do të luftonte. Në anën tjetër, Hoxha e konsideronte Kosovën si një problem që mund të zgjidhet me plebishit.⁶⁰ Megjithatë, propaganda jugosllave për vetëvendosje të popujve ishte vënë në sprovë nga Konferenca Nacionalçlirimtare, e mbajtur në Bujan më 31 dhjetor 1943 dhe 1, 2 janar 1944. Rezoluta që doli nga kjo konferencë, pika kryesore e së cilës ishte shprehja e së drejtës për vetëvendosje, respektivisht dëshirës së popullit shqiptar të Kosovës për bashkim me Shqipërinë hasi në reagimin negativ të qarqeve komuniste jugosllave, të cilat filluan një fushatë për dënimin dhe distancimin nga ky akt “separatist”.⁶¹

Pavarësisht të gjithave, fillimi i vitit 1945 shënon konkretizimin e ambicieve të partizanëve jugosllavë për vendosjen e Kosovës nën Jugosllavi. Më 8 shkurt 1945, komandanti suprem i UNÇ-së së Jugosllavisë jep urdhër për vendosjen e administratës ushtarake në Kosovë, kurse si komandant emëron një serbo-malazez, Sava Derljeviqi.⁶² Qëllimi i kësaj administrate ishte shtypja e çdo lloj rezistence nga ana e shqiptarëve të Kosovës dhe përgatitja e kushteve faktike që Kosova të përfshihet në rregullimin e ardhshëm të Jugosllavisë, kuptohet jo si njësi konstituive federale, por vetëm si rajon territorial. Vendosja e administratës ushtarake u shoqërua me dhunë brutale kundër popullsisë shqiptare të ushtruar nga ushtritë partizane.

Ndonëse fati i Kosovës u vendos përmes përdorimit të forcës ushtarake nga ana e partizanëve jugosllavë, pati edhe atribute ligjore nga fuqitë aleate përmes dy akteve. E para, në Konferencën e Jaltës, shkurt 1945, tre të Mëdhenjtë njohën kufijtë e Jugosllavisë të parapushtimit, por duke e lënë të hapur problemin e pretendimeve jugosllave për kufijtë e saj me Italinë e Austrinë. Si rrjedhojë e drejtpërdrejtë e këtyre vendimeve

*OSS - Office of Strategic Services - Zyra për Shërbime Strategjike ishte një organizatë e inteligjencës amerikane gjatë Luftës së Dytë Botërore, dhe një paraardhëse e Agjencisë Amerikane të Inteligjencës - CIA.

⁶⁰FRUS, The British Commonwealth and Europe, Volume III, 1944, f. 282.

⁶¹Branko Horvat, *Kosovsko Pitanje*, Globus, Zagreb, 1989, f. 225.

⁶²ZDPN, Tom II, Knjiga XV, Dokumenta Centralnog Komiteta KP Jugoslavije i Vrhovnog Štaba NOV i PO Jugoslavije i Generalštaba JA, 1 janar - 15 maj 1945, Vojnoistorijski Institut, Beograd, 1982, Dok. 96, f. 169

Kosova *de jure* e *de facto* do të ishte në kuadër të Jugosllavisë. Ndërkaq, duke folur për Shqipërinë, Stalini e cilësoi atë që nuk meritonte status e respekt të duhur për t'u radhitur në krah të kombeve tjera.⁶³ Për më tepër, Konferenca e Jaltës kishte miratuar edhe një “*Deklaratë mbi Evropën e çliruar*”. Ndër të tjera në paragrafët e saj thuhej: “*Një nga parimet e Kartës së Atlantikut është që të gjithë popujt të zgjedhin formën e qeverisë nën të cilën mendojnë të jetojnë dhe që të drejtat sovrane të autonomisë nga të cilat u zhveshën me forcë prej vendeve agresore, duhet t'u kthehen*”.⁶⁴ Jo vetëm vendimi i Jaltës, por edhe kjo deklaratë binte në kundërshtim, për Kosovën për të drejtën e saj për vetëvendosje, përderisa theksohen të drejtat autonome.

E dyta, Sekretari britanik i Shtetit, paraqiti më 5 korrik 1945, një plan mbi kornizat e marrëveshjes paqësore me Italinë. Lidhur me Shqipërinë thuhej se Italia duhet ta njohë pavarësinë e Shqipërisë dhe të heq dorë nga pozitat e veçanta në këtë shtet në të kaluarën. Në memorandumimin e përgatitur për paqe me Italinë shkruhej qartë se: (1) Italia ta njohë Shqipërinë si një shtet i lirë dhe i pavarur; (2) Italia t’ia njohë Shqipërisë ishullin e Sazanit; (3) gjitha traktatet midis Qeverisë italiane dhe të ashtuquajturës Qeveri shqiptare, që nga prilli 1938 të shpallen të pavlefshme dhe të anuluar.⁶⁵

Konkluzione

Duke analizuar të dhënat e mësipërme mund të vihet në përfundim se: Aleatët nuk patën qëndrim real ndaj Shqipërisë dhe shqiptarëve në përgjithësi. Ata jo vetëm se nuk njohën të drejtën e Kosovës për vetëvendosje, por edhe rrezikuan pavarësinë e Shqipërisë në favor të përkrahjes për interesat e tyre strategjike apo edhe favorizimit të shteteve tjera ballkanike. Konferencat paqësore të Aleatëve nuk favorizonin ndryshimin e kufijve, e njëkohësisht trumbetonin për të drejtën e vetëvendosjes së popujve, gjë që nuk u morr parasysh në rastin e Kosovës. Nga ana tjetër, realizimi i bashkimit kombëtar që u arrit nën okupimin e forcave të Boshtit ishte një realitet i përkohshëm që u venit me humbjen e këtij blloku. Në këto zhvillime, rol me rëndësi luajtën edhe forcat e rezistencës që u rreshtuan në njërin apo tjetrin bllok. LNÇ e cila në fund të luftës doli si fuqi mbizotëruese në Shqipëri, besoi te politika e

⁶³ Artur Conte, *Jalta dhe ndarja e botës*, Albinforum, Tiranë, 1994, f. 123.

⁶⁴ *Po aty*, f. 197.

⁶⁵ *The National Archives, Cabinet Papers*, No. 66/67, 1945, f. 54-56.

jugosllavëve, se çështja e Kosovës do të zgjidhej me vetëvendosje të popullsisë pas lufte, por këta të fundi zbatuan planet e tyre të kamufluara për pushtimin dhe rivendosjen e Kosovës nën pushtimin e serishëm jugosllav.

Sabit SYLA

SUMMARY

KOSOVO BETWEEN THE AXIS POWERS AND THE ALLIES GREAT WESTERN

Analysing the data mentioned above we may reach following conclusion: the Allies didn't hold a real stand towards Albania and Albanians in general during the World War II. The Allied Conferences did not support the change of borders, but at the same time they declared the compliance for the right of people for self-determination, which was not taken into account in regards to the Kosovo.

On the other hand, the accomplishment of the national union aim, achieved under the occupation of Axis forces, was a temporal realism that faded through the collapse of this Block. The resistance forces, lining up at one or at the other side, played an important role in these developments. The National Liberation Movement, emerging as a governing force in Albania at the end of the war, believed to Yugoslav politics that the issue of Kosovo would be resolved through a self-determination; but Yugoslavia implemented its secret plans to restore Kosovo under Yugoslavian rule again.